

Konferans Notu 2008/01

Ağustos 2008

Türkiye’de Özel Tasarruf Eğilimi: Mikro ve Makro Perspektifler

EAF Konferans Notu Serisi kapsamındaki bu yayın EAF tarafından 11 Haziran 2008 tarihinde düzenlenen “Türkiye’de Özel Tasarruf Eğilimi: Mikro ve Makro Perspektifler” başlıklı konferansta yapılan sunumları ve konuşmaları özetlemektedir. Konferansta yapılan sunum ve konuşmaların tamamına <http://eaf.ku.edu.tr> adresinden ulaşabilirsiniz.

11 Haziran’da gerçekleştirilen ‘Türkiye’de Özel Tasarruf Eğilimi: Mikro ve Makro Perspektifler’ başlıklı konferansın ana tema konuşmasını, John Hopkins Üniversitesi Öğretim Üyesi Christopher Carroll gerçekleştirdi.

Carroll, tüketim ve tasarruf konularına değinirken ‘Saltwater’, ‘Freshwater’ ve ‘Tidewater’ yaklaşımlarından bahsetti. *Salt Water* yaklaşımında daha çok hanehalkı bireylerinin davranışları üzerinde durulmaktadır. Bu yaklaşım, hanehalkının geliri nedir, tasarruf yapmaktaki amaçları nelerdir, emeklilik ihtiyatı güdüsü nedir vs... gibi sorulara cevap aramaktadır. Mikro ve hanehalkı düzeyinde verilere bakılmaktadır. Son 20-30 yıldır bu yaklaşım çok üretken olmuştur, aynı zamanda da hanehalkı bireylerinin karşılaştıkları risklerin, davranışlarını oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Hanehalkı, elde ettiği gelirin risk altında olduğunu düşünmektedir. İşsiz kaldıkları takdirde ya da tam tersine terfi aldıklarında da bir çeşit risk altındadırlar. Kısacası gelirlerinde artışa ya da düşüşe neden olacak herşey bir risk faktörüdür. Elbetteki hanehalkları farklılaşmaktadır: bazı hanehalkları yaşlılardan, bazıları gençlerden oluşmaktadır, bazıları yüksek gelire, bazıları düşük gelire sahiptir. Dolayısıyla hanehalkı bireylerinin davranışlarını incelerken bu farklılaşmaları gözönüne almak gerekmektedir.

Salt Water yaklaşımı hanehalkını etkileyen genel makro olayları (faizlerdeki şoklar, büyümedeki şoklar vs...) yok saymaktadır. Diğer bir yaklaşım ise makro ekonomik koşulları ele alan *Fresh Water yaklaşımıdır*. Bu yaklaşım, genel olarak ekonomide neler olduğunu bilen ve optimal tüketimi seçen küresel temsilci modeli ile yola çıkmaktadır. Bu yaklaşım, hanehalkının karşılaştığı risklerin ve hanehalkları arasındaki farklılaşmaların sonucu çok etkilemediği yargısına varmıştır. Bu yaklaşıma gelen eleştiri şudur: gerçekte bireylerin davranışları, bu modeldeki tipik hanehalkı bireyinin davranışları ile örtüşmemektedir.

Her iki yaklaşımın etkisinde kalan *Tide Water yaklaşımı* ise hanehalkı bireylerinin davranışlarını incelerken makroekonomik çerçeveye ek olarak hanehalkları arasındaki farklılaşmayı da dikkate almaktadır. Daha başka bir deyişle, mikro ekonomik bakış açısını da eklemektedir. Örneğin, *Fresh Water yaklaşımı* “servetin dağılımı, bütündeki tüketim ve tasarrufu etkilememektedir” der. *Salt Water yaklaşımı* hanehalkları arasında farklılaşmalar olduğunu ve bu farklılaşmaların tasarrufu ve tüketimi

etkilediğini söylemektedir. *Tide Water* ise servet dağılımının tüketimi ve tasarrufu etkilediğini belirtmektedir. Bu da, makroekonomik literatürdeki bulmacalardan biri olan **tüketimin gelir karşısındaki aşırı hassasiyetini** açıklarken kullanılabilir. Şöyle ki: düşük geliri bir hanehalkına fazladan bir para verildiğinde daha büyük bir kısmını, üst gelir grubundaki ise daha az bir kısmını harcayacaktır.

Carroll konuşmasına, makroekonomik şokların yaşanması aynı zamanda da önemli mikro verilere sahip olmasından dolayı Türkiye'nin çok zengin bir ülke olduğunu belirterek devam etti. Birkaç örnek verecek olursak; 1990'dan 1999'a kadar geçen dönemde 1994 yılında yaşanan krizin etkisiyle iktisatçıların ilgisini çeken çok önemli makroekonomik şoklar olmuştur. Finansal krizin yanı sıra imalat sanayisindeki reel ücretlerde yaşananlar da önemli şoklardır. Aynı zamanda faiz oranlarında yaşanan krizle beraber reel ücretlerdeki düşüş de dikkat çekicidir. Hanehalkları tüketim harcamaları anketini kullanarak bu büyük makroekonomik şokların farklı hanehalklarının tüketim eğilimi ile ilgili

etkilerini inceleyebilmek biz ekonomistlerin ilgisini çekmektedir.

Örnek olarak, Burcu Duygan'ın da makalesinde belirttiği üzere, krizin yaşandığı ayda tüketim harcamalarına bakıldığında her eğitim grubunda (hiç eğitim görmemişler, ilkokul, ortaokul, lise mezunları) tüketimde bir düşüş söz konusudur. Ancak kriz yaşandıktan bir ay sonra, özellikle ilkokul seviyesindeki hanehalklarının tüketimlerinde büyük bir artış olmaktadır. Bu durum şaşırtıcıdır. Duygan bu durumu krizin ardından gelen ayın Ramazan ayı ile çakışmasına bağlamaktadır. İlginçtir ki bu artış farklı gruplarda farklı olmaktadır. Tüketimdeki sapmalar ölçüldüğünde krizden önceki ay oldukça yüksektir. Krizin yaşandığı ay ise düşmüştür. Daha sonraki aylarda gene yüksek hesaplanmıştır. Bu da makroekonomide gerçekleşen olayların mikroekonomik istatistiklere yansımaları göstermektedir.

Her hanehalkı sürekli bir gelire sahiptir ve bu gelir hem geçici hem de sürekli şoklara maruz kalabilir. Bu şoklar negatif de pozitif de olabilir. Örneğin miras kalması, milli piyangodan para çıkması durumunda gelirden bir artış

olması pozitif bir şoktur ve süreklidir. Bir defaya mahsus alınan ikramiye ise geçici bir şoktur. Düşük gelirli hanehalklarında marjinal tüketim eğilimi yüksek gelirlilere göre daha yüksektir. Örneğin, düşük gelirli bir birey bir dolar fazladan elde ettiğinde yüksek gelirli bir bireye göre daha fazlasını harcamaktadır.

Herkes belirsizliği önemsemekte ve belirsizliği dikkate alarak hareket etmektedir. Burada anahtar kelime sabırsızlıktır. Kısacası bireyler gelecekte harcamak yerine bugün harcamayı tercih etmektedirler. Bunun yanı sıra ihtiyatlı olmayı da tercih edebilirler. Gelecek hakkında belirsizlik bireyleri endişelendirmektedir. Başka bir deyişle, harcama yaparken iki amaç vardır: biri "bugün harcama yapmak istiyorum" şeklindedir, diğeri gelecek hakkında endişelenmeye neden olur ve tasarrufa yönlendirir ve bu iki amaç birbirini dengeler.

Toparlayacak olursak, bireylerin sabırsızlık derecelerini değiştirebildiğiniz takdirde hedeflenen seviyedeki kaynakları arttırabilir ve ekonomideki oynaklığı azaltabilirsiniz. Bireylerin sabırsızlık derecesini

değiştirmek ise oldukça zordur. Ancak kaynakların dağılımlı önemli bir etkidir. Vergileri arttırırken ya da azaltırken bütündeki tüketimin nasıl etkileneceğini iyi düşünmek gerekir.

Murat Üçer konuşmasına, hazırladıkları raporda, tasarruf oranlarında artışa neden olacak sihirli bir formülün olmadığına değinerek başladı. Bu raporun asıl amacının temel bir takım konuları saptamak ve veri sorunlarını detaylı bir şekilde anlamaya çalışmak olduğunu söyledi. Genel olarak Türkiye'nin sorununun cari açık olduğunu belirterek konuşmasına devam etti. Türkiye'de tasarruf denildiği zaman akla yatırımlar gelmektedir. Elbette yatırımlar daha kaliteli yapılabilir, üretkenlik arttırılabilir. Ancak genel olarak bakıldığında yatırım tarafında Türkiye'nin bir sıkıntısı yok gibi görünmekte, ancak tasarrufların yatırım düzeyine yetişmekte zorlandığı belirtilmektedir.

Ekonomik özdeşlikten bilindiği üzere cari açık aslında bir ülkenin yatırım tasarruf açığından başka bir şey değildir. Dolayısıyla, Türkiye'de bu konuya girmeye çalışılmasının temel sebebi

yatırım tarafından çok tasarruf sorununa değinmek; kısacası cari açık sorununu ele almaktır. Son dönemdeki verileri kullanarak 2004-2007'nin ortalaması alındığında Türkiye'nin %5 gibi bir cari açığı olduğu görülmektedir. 2005-2007'de biraz daha yükselmekte, 2008 için % 6.5 gibi tahminler yürütülmektedir.

Türkiye'de cari açık yüksek büyüme ile kolkola gitmektedir. 1990-2003 arasında yine ortalama cari açık %1'in altında kalmıştır ve %4 civarında bir büyüme görülmektedir. Son dönemlerde ise %7 gibi büyüyen bir Türkiye ve %5 civarında da cari açık veren bir Türkiye var.

Üçer konuşmasına, cari açığın bu kadar artmasındaki sebep ne; tasarruf mu, yatırımlar mı diye sorarak devam etti. Üçer, cari açığın 5-6 yılda bu kadar büyük oranda artmasının arkasında yatan nedenin yatırımdaki artış olduğunu belirtti ve toplam iç tasarrufların genellikle sabit kaldığını vurguladı. Tasarruf aşağı yukarı istikrarlı iken yatırım ve cari açık tarafında yukarı doğru bir hareket görülmektedir.

Türkiye’de ilginç olan özel tasarrufla kamu tasarrufu arasında bir değişim olmasıdır. Türkiye’de genel tasarruf sabit kalırken özel tasarruf azalmakta ve kamu tasarrufu artmaktadır. Cari açık konusunda endişelenilmesinin asıl nedeni başkalarının finansmanına ihtiyacımızın artmasıdır. Bu durum bir müddet devam edebilir, ancak sonsuza kadar süremez. Çünkü uluslararası yükümlülüklerde bir artış olmaktadır ve bu artış yatırımcılar tarafından görüldükçe yatırımcıların finanse etme isteklerinde bir azalma olmaktadır. Dolayısıyla zaman içerisinde borçların geri ödenmesi beklenmektedir. Yani sürekli cari açık vererek bir ülkenin yüksek büyüme sağlaması mümkün değildir. Kısacası, dış tasarruflara olan yani sermaye girişlerine olan itimatımızı azaltıp bir yerde kendi iç tasarruflarımıza dönmek gerekmektedir.

IMF’nin dünya ekonomisine bakış çerçevesinde yaptığı, yükselen piyasalara odaklanan bir çalışması bulunmaktadır. Tasarruf oranlarını ele alan bu çalışmalarda bir takım parametreler bulunmakta ve tasarruf oranı ile ilişkilendirilmektedir. Tasarruf oranı düşünüldüğünde denklemin sağ

tarafına büyüme, kredi, enflasyon, ticaret hadleri, genç bağımlılık oranı, kamu tasarrufu koyulmakta ve bunların hepsinin tahmin edilen işaretleri bulunmaktadır. Daha hızlı büyüyen bir ülke, üretkenliği arttığı için, gençlerin daha fazla tasarruf ettiği bir ülke olduğu için, büyüme ile tasarruf arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bir ekonomide kredi elde edilebilirliği varsa bunun tasarrufların düşüşünde bir etkisinin görülmesini beklenmektedir. Enflasyon bu tip çalışmalarda belirsizliği yakalayan bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Enflasyon yükselse daha fazla belirsizlik vardır, dolayısıyla daha çok tasarruf edilmektedir.

Türkiye’de özel tasarrufun düştüğü bir noktada kamu tasarrufu artmaktadır. Bu tip bir dengeleme dünyada da vardır, ama son dönemde Türkiye’de çok kuvvetli olduğu görülmektedir. Standart ampirik çalışmalardan çıkan sonuçlara göre kamu tasarrufunda her bir puanlık artış, özel tasarrufu 0.3 – 0.7 arasında düşürebilmektedir.

Bugün eğer hükümet, bütçesini düzene sokuyorsa bu insanların tasarruflarını azaltmasına sebep olur, çünkü yarından

endişeleri azalır gibi bir mekanizma vardır. Dolayısıyla yarın daha az bir vergi yükü olacak gibi bir beklenti oluşmaktadır, bu yüzden insanlar bugün tasarruflarını düşürürler, tüketimlerini arttırırlar. Buna daha akılcı olmayan bir yaklaşım da getirilebilir. İnsanlar sadece vergi artışını ve hükümetin bütçesini kısıtığını görüyorlar, ama tüketim davranışlarını değiştirmek istemiyorlar, bu şekilde de ortalama olarak tasarruf düşüyor.

Tasarruf oranlarına uluslararası veriler ele alınarak bakıldığında iki kümelenme olduğu göze çarpmaktadır. Kümelenmelerden birinde, Çin ve yeni sanayileşen Asya, bir de son dönemde ticaret hadlerinin etkisi ile özellikle bu gruba katılanlar, Orta Doğu'daki petrol ihraç eden ülkeler bulunmaktadır. Türkiye bu kümelenmelerin en aşağılarındadır. Türkiye'nin ulusal tasarruf oranı %17 civarındadır. Aslında bütün dünyayı ve yükselen piyasaları yükselten Çin ve Orta Doğu ülkeleridir. Dolayısıyla, aslında ulusal tasarruf olarak baktığımız zaman Türkiye'deki ulusal tasarruf oranı çok da düşük değildir. Ulusal tasarruf olarak bakıldığında, Türkiye ortalarında bir

yerde, ama özel tasarruflara bakıldığında çok daha gerilerde yer almaktadır. Kısacası özel sektör tarafından bakıldığında bir sıkıntı var gibi görünmektedir.

Türkiye petrol ithal eden bir ülkedir. Geçen yıl net enerji ithalatı 30 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. 37-38 milyarlık bir cari açık olduğuna göre, bunun 30 milyarı petrol alımlarından kaynaklanmaktadır. Burada akla gelen bir soru vardır: acaba enerji faturasının milli gelire oranının artması ve bundan dolayı cari açığın artması nedeniyle Türkiye çok ciddi ticaret hadleri şoku mu yaşadı? Verilere bakıldığında Türkiye'nin ticaret hadleri petroldeki artışa rağmen çok bozulmamaktadır. Kısacası, Türkiye'de tasarruflardaki azalış ticaret hadlerindeki değişimlerden kaynaklanmamaktadır, sonucuna varılabilir. Tasarrufların azalmasındaki asıl etken kredi patlaması, dezenflasyon olmasıdır.

Caroline Van Rijckeghem konuşmasında daha çok demografik etkenler üzerinde durdu. 2025 yılında genç bağımlılık oranının sert bir düşüşe maruz kalacağını ve nüfusun

yaşlandığını belirtti. Yaş gruplarına göre nüfusa bakıldığında 10-35 yaşlarındakilerin en geniş grup olduğu görülmektedir. Ancak 2025 yılında en geniş yaş grubunu 35-50 yaş grubu oluşturacaktır. Nüfus piramidi de bunu doğrulamaktadır.

Genç nüfusun azalması tasarruf oranlarını da etkilemektedir. Özellikle çalışma çağındaki insanların emeklilikleri için tasarruf yapmaları ile bu oran doğrudan etkilenmektedir. Panel veriler incelendiğinde 70-74 yaşından sonra tasarrufların arttığı görülmüştür. Yaşam dönemleri tasarruf modeli düşünüldüğünde çocuklar gelirleri olmadığı için tasarruf yapmayanlar olarak nitelendirilirken, yetişkinler tasarruf yapanlar olarak nitelendirilmektedir. Aynı şekilde yaşlılar da tasarruf yapmayanlar grubundadırlar. Pratikte tasarruf yapmayan yaşlılar veride bulunmamaktadır. Yaşlılar tasarruf yapsalar da çalışma çağındakiler kadar yapamamaktadır.

Tahmin edilen nüfus yapısı veriyken, Türkiye'nin gelecekteki tasarruf durumuna bakıldığında geliri olmayan

dolayısıyla tasarruf yapmayan bireylerin daha az olacağı görülmektedir. Kısacası en yüksek tasarruf yapması beklenen 35-50 yaş grubundaki bireyler çoğunluk olacaktır. Çünkü bu yaş grubundaki kişiler emeklilikleri için tasarruf yapmaktadırlar.

Nüfus yapısı değiştikçe tasarruf oranlarında da farklılaşmalar olacaktır. Türkiye'deki demografik değişikliklerden dolayı bireylerin yaşlılık dönemlerinde çocuklarına değil de emekliliklerine güvenme gerekliliğinden, bireylerin emeklilik için tasarruf yapmaları çok önemlidir. Türkiye'de yaşanan bu durum demografik hediye ya da demografik kâr olarak nitelendirilebilir. Daha az doğurganlık nedeniyle çocuklara yapılan harcamalar azalmakta dolayısıyla da tasarrufa ya da çocukları eğitime ayrılacak oran artmaktadır. Aile desteği şeklindeki sistem azalacağından emeklilik için tasarrufların artacağı düşünülmektedir.

Türkiye verileri kullanılarak yapılan regresyon analizlerinde bir puanlık genç bağımlılık oranı düştüğünde tasarruf oranlarında yüzde 0.7 puanlık bir artış

olmaktadır. Başka bir regresyon analizinde ise 0-14 ve 15-19 yaş grubu için tasarruf oranlarının beklenildiği gibi negatif olduğu görülmektedir. 30-34 yaş grubunda çok hızlı ve büyük bir artış göstermektedir. 40-44 yaş grubuna kadar bu artış devam etmekte sonrasında düşüş olmaktadır. Ancak şaşırtıcı bir şekilde 70 yaşından sonra artış söz konusudur.

Tasarruf oranlarındaki düşüşün nasıl tabana yayıldığını görmek için 2004 ile 2005 yıllarındaki hanehalkı bütçe anketi verileri karşılaştırılmaktadır, çünkü 2004 yılında tasarruf oranlarında çok büyük bir düşüş görülmektedir. Ancak gelir bilgisi kullanmak çok doğru olmayacaktır. Çünkü bireyler gelirlerini daha az göstermektedirler. Dolayısıyla gelir yerine başka veriler kullanılması gerekmektedir: sıcak suya ulaşım, evdeki oda sayısı vs.

Çocuk olmayan ve daha yaşlı hanehalkı reisi olan hanehalklarında daha az tasarruf yapıldığını gözlemlenmektedir. Faiz gelirleri olan ve özel sektörde çalışan hanehalkı reisine sahip hanehalkları daha az harcama yapmaktadırlar. Yaşlıların daha az tasarruf yapmalarındaki nedenlerden

birinin dayanıklı tüketim malları için taksit imkanlarının erişilebilirliğinden de etkilenmiş olması nedeniyle 2 sene para biriktirip alacakları televizyonu şimdiden almak istemeleridir.

Tasarruf oranlarının doğrudan nasıl arttırılacağı, cevap verilmesi gereken bir konudur. Tüketim vergisini arttırmak birinci çözüm gibi görünse de Türkiye için çok geçerli değildir. Diğer bir yol ise faiz gelirlerinin üzerindeki vergiyi düşürmek, böylece bireylerin eline tasarruf yapmalarından dolayı daha çok net gelir geçmesini sağlamaktır. Dolayısıyla daha çok tasarruf yapmak isteyeceklerdir. Tabii ki bu durum ancak ikame etkisi gelir etkisinden daha büyükse gerçekleşecektir.

Tasarrufu arttırmada kullanılacak diğer bir yöntem de özel emeklilik sigortasını yaygınlaştırmaktır. Çünkü devletin emekli maaşı vermeyeceğini düşünceleri bireyleri daha çok tasarruf yapmaya yönlendirecektir.

Burcu Duygan diğer konuşmacıların üstünde durduğu konulara ek olarak Türkiye’de 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin ardından bireylerin

daha az tasarruf yapmalarına neden olarak belirsizliğin azaldığını göstermek yanlış olur demiştir. Çünkü iş olanaklarıyla ilgili TÜİK'in yaptığı anketlerden ekonomideki oynaklığın hala varolduğu anlaşılmaktadır. Dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamalarda büyük bir artış vardır. Ancak 2003-2004 yıllarına bakmak biraz sorun yaratmaktadır, çünkü 2001 yılında yaşanan krizin etkisiyle %30'luk bir düşüş olmuştur (Tablo-1). Dayanıklı tüketim malları ile ilgili en önemli söylenmesi gereken nokta: kriz anında bireyler ilk olarak bu tür mallara olan tüketimi kısmaktadırlar. Dolayısıyla tasarruf oranlarındaki düşüşü açıklarken daha önce bahsi geçen likidite pazarıyla ilgili hikayeye çok fazla bel bağlamak doğru olmayacaktır.

Tablo-1 : Özel Tüketim Harcamaları

Yıllar	Özel Tüketim Harcamaları	Dayanıklı Tüketim Malları
2001	-9.2	-30.4
2002	2.1	2.1
2003	6.6	24
2004	10.1	29.7
2005	8.8	15
2006	5.2	2.9

Kaynak: CBT Financial Stability Reports based on data from TurkStat.

Sosyal sigorta meselesine gelince, insanlar emeklilikleri için tasarruf yaparlar, ancak tasarruf yapma nedeni

sadece emeklilik değildir: işsiz kalma ihtimaline karşı da tasarruf yapmak isteyebilirler. Bu nedenle Türkiye'de sosyal güvenliğin artması kişilerin daha az tasarruf yapmalarına neden olmuş olabilir. İşsizlik sigortası da tasarruf oranlarının düşmesine kaynaklık etmiştir. Tasarruf oranlarında düşüşe neden olabilecek diğer bir konu da mortgage sistemidir. Böylece ebeveynler çocuklarına miras bırakmaya çalışmamakta, çünkü ev alma telaşına düşmemektedirler.

Gelir dağılımı da ele alınması gereken konulardan biridir. Çünkü gelir dağılımı servet gelirlerini ve refahtaki oynaklığı göstermektedir. Eğitimde özel harcamaların arttığı günümüzde, düşük gelirli hanhalkları ile zengin hanhalklarının eğitim harcamalarındaki fark oldukça belirgindir.

Ayşe İmrohoroğlu konuşmasında daha makro bir perspektiften Türkiye ekonomisi ile ilgili izlenimlerinden bahsetmiştir. Dolayısıyla, daha çok büyüme ve büyümeye sebep olan etkenleri göstermeye çalışmıştır.

Neo-klasik büyüme modeli, düşük sermayeye sahip az gelirli ülkelerin daha zengin olanlardan daha hızlı büyüdüklerini söylemektedir. Böylece düşük sermayeye sahip olanların zengin olanlara yetiştiğini belirtmektedir. Bu bilgiler ışığı altında bakıldığında, Türkiye'nin çalışan kişi başına düşen milli geliri ile Amerika'nınki kıyaslandığında son 40 yıl içinde Türkiye'nin performansının oldukça kötü olduğu görülür. Diğer ülkeler incelendiğinde hiçbir ülkenin çok iyi bir performans yakaladığı söylenemez. Bu durum neo-klasik büyüme modelinin gerçekleşmediğinin bir göstergesidir.

Büyümedeki bu başarısızlığın nedenine bakarken neo-klasik büyüme modelindeki faktörlere bakmak gerekmektedir. Üretkenlik, sermaye, çalışma saat ve istihdam girdilerini kullanarak çıktı elde edilmektedir. Sonuç olarak üretkenlikteki büyüme Türkiye'nin ekonomik başarısızlığını açıklamaktadır. Kısacası sermaye birikiminin yanında üretkenlikteki büyüme de büyük önem arz etmektedir. Cari açığa ilgili endişelerden bahsederken büyük resme de bakmak çok önemlidir.

Mülkiyet hakları ile ilgili yasalarda düzenlemeler yaparak hızlı büyümeye pozitif yönde etki edilebilir. Çünkü insanlar yaptıkları buluşların, yeniliklerin haklarına sahip oldukları için daha üretken olacaklardır. Bu durum da büyümeye etki edecektir. Büyümenin de tasarruf oranları ile bağlantısı olduğuna göre tasarruf oranları da etkilenecektir.

İnsan Tunalı konuşmasında öncelikle hanehalkı bireylerinin güven endeksi ile tasarruf oranları arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. TÜİK'in internet sitesinden alınan tüketicilerin güvenlerine ilişkin cevaplar iki farklı şekilde ağırlıklandırarak hesaplandığında her ikisinde de 2005 yılındaki sonuçlar 2004 yılına göre oldukça düşüktür. Tasarruf olasılığında da benzer bir düşüş vardır. 2005 yılındaki tasarruf olasılığı %15, 2004 yılında ise %10'dur. Kısacası, genel ekonomik durumun kötüleşeceğini düşünenlerin oranının artması, tasarruf ile ilgili düşüncelerin olumsuzlaşmasında etkili olmuştur.

Tunalı konuşmasına nüfus ve tasarruf oranlarını inceleyerek devam etmiştir.

İşgücü ve istihdam ile yetişkin nüfus arasındaki farkın gün geçtikçe arttığına odaklanmıştır. Nüfus, yaş gruplarına göre ayrıldığında: 15-65 yaşındakiler üreten nüfus olarak ele alınmaktadır. Ancak 20-54 yaş grubunu ele almak Türkiye gerçeğine daha yakın olabilir. Bunun nedeni ise kişilerin erken yaşta emekli olmaları ya da eğitimlerinin devam etmesi nedeniyle işgücü piyasasına geç girmeleridir. İşgücüne girişler kadar işgücünden çıkışlar da önemlidir. 1992 yılında yasalaştırılan emeklilik sonucunda kadınlarda 20 yıl, erkeklerde 25 yılı dolduranlar emekliliğe hak kazanmıştır ve dolayısıyla 38 ve 43 yaşındakiler emekli olmuştur.

Türkiye’de doğurganlık düşmekte ve beraberinde hanehalkları çocukların eğitim kalitesine önem vermektedir. Çocuk başına yapılan harcamalar artmaktadır. Eğitim süresi ve yaşlıların bağımlılık oranı artmakta bu da kamu maliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiye ait maliyetler kişiye özel bir durumdur. Bu noktaya çok değinmeyeceğiz. Ancak 2000-2030 yılları için çalışma çağındaki nüfusun (ister 20-54 , ister daha geniş yaş aralığı için alalım) nüfusun içindeki payı

aynıdır. Düşük istihdam oranlarına sahip olunmasından dolayı bu genç nüfustan yararlanma fırsatı kaçırılmaktadır.

Tarım sektöründen tarım dışı sektörlerle olan geçiş nedeniyle istihdam oranı düşmektedir. Bununla birlikte kentsel bölgelerde kadınlarda daha genç jenerasyona ait kişilerin istihdam oranının önceki jenerasyondakilere göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmaktadır (Şekil-1). Bu durum oldukça umut vericidir.

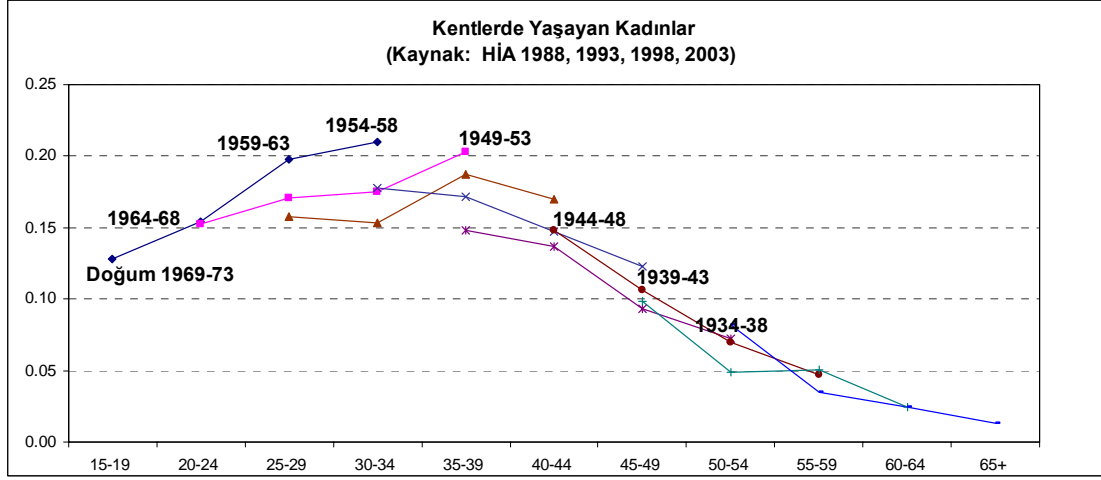
Ancak erkekler için daha farklı bir durum söz konusudur; daha genç jenerasyona ait kişiler işgücüne daha sonra girmektedirler (Şekil-2). Bu durumun nedeni olarak eğitim süresinin artması gösterilmektedir. Ancak işgücünde daha erken çıkmaktadırlar. Yukarıda bahsi geçen demografik ve işgücü piyasasındaki değişimler nedeniyle tasarruf oranlarında farklılaşmalar olması çok doğaldır. Bu nedenle tasarruf oranları incelenirken hem nüfus hem de işgücü piyasası dikkate alınmalıdır.

Hasan Ersel özel tasarruf oranlarını şirketler bazında incelemiştir. Ersel

konuşmasında, Türkiye'deki bütün büyük şirketleri kapsayan 7103 firmanın satışlarına bakıldığında, Türkiye'de şirketler kesiminin önemli bir yere sahip olduğundan bahsetmiştir. Bu şirketlerin tasarruf hareketlerini mercek altına almıştır. 2003 yılında şirket tasarruflarının GSYİH'ye oranı % 6.5 iken, 2004'de bu oran % 10.9'a yükselmiştir. Ancak bir sonraki yıl, 2005'te % 6.6'ya düşmüştür. Bir sonraki yıl % 3.6'ya gerilemiştir. Burada dikkat edilmesi gereken 2003 yılında özel yatırımların GSYİH'ye oranı % 15.5 iken , 2004'te bu oran % 19'a, 2005'te % 20.7'ye ve 2006'da % 22.3'e yükselmiştir. Özel yatırımlar yükselirken tasarruflarda da bir hareketlenme olmaktadır. Tasarrufun oynadığı yılların bir özelliği daha vardır: 2004'te Türkiye'nin ödemeler dengesinde 17 milyar dolarlık giriş olduğunu görülmektedir. 2005'te bu rakam 43 milyar dolara çıkmaktadır. Öyle gözüküyor ki, 2004'te özel kesim bu finansmanı yani yatırım hacmindeki artışı finanse edebilmek için tasarrufu kullanmış, ama daha sonraki dönemde bu tasarrufa ihtiyacı olmayan bazı başka mekanizmalar olmuştur. Kısacası dışarıdan kaynak girişi söz konusudur.

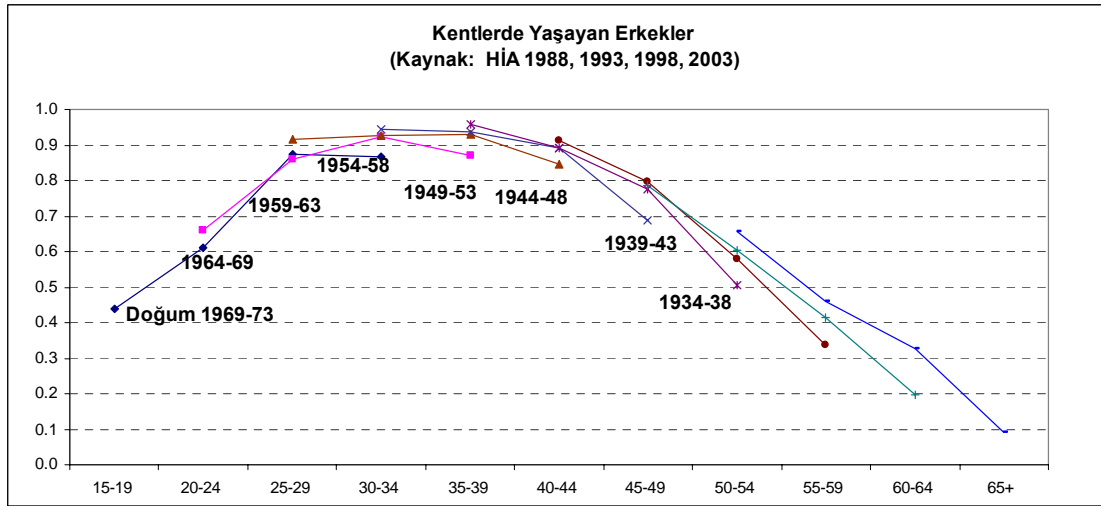
2005 yılının bir özelliği daha bulunmaktadır: mevcut siyasi iktidarın reform programına devam ettiği son yıldır. Nitekim, 2006'dan itibaren serilere bakıldığında, vergi oranları efektif olarak azalmakta veya aynı kalmakta, fakat özellikle hanehalkına yönelebilecek transferler yükselmektedir.

Şekil-1: Kentlerde Yaşayan Kadınlar

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Şekil-2: Kentlerde Yaşayan Erkekler

Kaynak: www.tuik.gov.tr